

31. Симонова Т. М. Прометеїзм во внешней политике Польши. 1919–1924 / Т. М. Симонова // Новая и новейшая история. – 2002. – № 4. – С. 47–64.
32. Lewandowski J. Imperializm słabości. Kształtowanie się koncepcji polityki wschodniej piłsudczyków 1921–1926 / J. Lewandowski. – Warszawa, 1967. – 225 s.
33. Mikulicz S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej / S. Mikulicz. – Warszawa, 1971. – 314 s.
34. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939 / E. Wiszka. – Toruń, 2005. – S. 23.

The article analyzes the manifestation of promethean trends in the eastern policy of the regenerated Polish Republic in 1918–1923. Poland's authorities headed by J. Pilsudski were convinced of Bolshevik Russia's inevitable collapse under the influence of national liberation movements in its outlying districts. Like Prometheus Poland undertook a mission to head this process which, in perspective, could lead it to hegemony in Central and Eastern Europe. The main attention was devoted to the Ukrainian issue as well as to Poland's collaboration with the emigratory governments of Crimea, Kuban, Don, Caucasian and Transcaucasian republics.

Key words: prometheism, Poland's eastern policy, Warsaw Agreement, Riga Treaty, J. Pilsudski, S. Petliura.

УДК94(477): 94(438) “ХХ”
ББК663.3(4Укр) 625

Н. М. Стецюк

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ Й ЕТНІЧНІ УКРАЇНЦІ ПОЛЬЩІ (КІНЕЦЬ 1940-х рр.)

У статті розкрито питання українського національно-визвольного руху кінця 1940-х років. Дано характеристику активних дій українських повстанців на територіях етнічних українських земель, що відійшли до Польщі.

Ключові слова: український національно-визвольний рух, УПА, етнічні українці Польщі.

Завершення Другої світової війни стало тріумфом для Радянського Союзу. Просуваючись усе далі на Захід, за відступаючими німецькими військами, він поступово утверджував свою владу в країнах Центральної і Східної Європи. Та, не зважаючи на приголомшливі успіхи на зовнішньополітичній арені, Радянський Союз мав великі внутрішні проблеми. Ними був український національно-визвольний рух, що продовжувався і після 1945 року. Діяльність цього руху завдавала не лише значних військових чи матеріальних витрат, але й морально-політичних. Завзята боротьба українців із сталінським режимом руйнувала міф про “комуністичний рай”, а це було особливо небезпечно для становлення прорадянських урядів у державах Центральної і Східної Європи.

У процесі загального національного відродження в Україні відчутно зріс інтерес до вивчення національно-визвольного руху, зокрема діяльності ОУН і УПА. Ці питання через свій драматизм не лише викликають неоднозначну оцінку та наукові дискусії, але часто стимулюють загострення політичних, національних і соціальних суперечностей. Серед великої кількості робіт із даної проблематики на особливу увагу заслуговують праці В.Сергійчука [6], П.Мірчука [4; 5], М.Трухана [8]. Досить детально та суперечливо розглядає цю проблематику й польська історіографія, зокрема такі дослідники, як А.Щесняк і В.Шота [11].

Російські історики почали вивчати ці питання лише після розпаду СРСР, але таких досліджень мало.

Метою статті є спроба проаналізувати деякі сторінки діяльності УПА в перші роки Другої світової війни й після її закінчення на Закарпатті.

Політично-збройна боротьба ОУН і УПА, при активній підтримці й участі найширших верств українського народу, стала для всього світу полум'яним островом боротьби з більшовизмом за свою волю і державність.

Особливу роль в історії визвольних змагань ХХ століття займає діяльність Української повстанської армії на чолі з її головним командиром генералом Романом Шухевичем – Тарасом Чупринкою. Ще двадцятидворічним юнаком він долучився до осмисленої звитяжної борні за державницьку мрію про незалежність. У 1929 році Роман вступає до Організації українських націоналістів, а в 1930–1934 роках займає посаду бойового референта крайової екзекутиви на західноукраїнських землях. З березня 1943 р. – військовий референт проводу ОУН, а з травня – голова Бюро проводу ОУН і головний командир УПА [4, с.14].

Загальновідомо, що в період Другої світової війни й у перші роки після неї в Західній Україні й Закерзонні (етнічні українські землі, що відійшли до Польщі після війни – Лемківщина, Посяння, Холмщина, Підляшшя) розгорнулася бурхлива діяльність українських повстанців на цих теренах. Адже 16 серпня 1945 р. СРСР підписав й офіційно опублікував договір із Польщею про встановлення українсько-польського кордону по лінії Керзона та про передбачуване виселення українців.

На польському боці залишалася територія площею 19500 кв. км, на якій із давніх часів проживали українці, чисельність яких на 1945 р. складала 1061920 осіб [9, с.54]. Звістка про названий договір, укладений фактично ще в 1944 р., спричинила посилення антиукраїнських акцій із боку польських шовіністів.

Від рук польських злочинних і військово-міліцейських формувань гинули цілі села. Так, у церкві с. Павлокома було замордовано 365 українців, у с. Пісковичах – 720, с. Сочині та с. Березівці – 250, с. Любиличі – 200, с. Горянці – 135, с. Малковичах – 150 [8, с.70].

Безумовно, що в такій ситуації Українська повстанська армія (УПА) повинна була стати на захист свого народу. Убачаючи в особі українських повстанців єдиних захисників, місцеве населення надавало їм усебічну підтримку. Не зважаючи на нерівні сили, українські партизани діяли дуже активно й рішуче.

Упродовж одного місяця, від 15 квітня до 15 травня 1945 р., відділи УПА розгромили понад 20 дільниць польської міліції (Грьозова, Тисова, Вільшани, Брусно, Сальва та інші), спалили польські села Борівницю та Вязовицю і покарали мешканців тих сіл за участь у знищенні українців [3, с.159].

Поява й перемоги сотень УПА в Перемишльщині й Бірчанщині зробили дуже багато для духовної мобілізації населення до боротьби з польсько-більшовицькими окупантами. Про бої, що їх вели сотні УПА, знали в кожному селі й приймали звістки про них із захопленням. Вояки УПА були не лише хорошими пропагандистами, але й організаторами самооборонних відділів у своїх селах.

Першочерговим завданням СКВ (самооборонних кущових відділів) була збройна оборона українського населення перед нападами червоно-польських банд. Найбільш вдалою акцією УПА був розгром “фортеці” запеклого польського шовінізму між Бірчею, Дубецьком і Сяноком [5, с.115–116].

Унаслідок розгромів ворожих боївок у Брівниці, Грьозовій, Добрій, Лішаві, Кузьмині, весь простір Перемишльщини звільнився від контролю “червоної Польщі” й став “повстанською республікою”, яка проіснувала від травня до кінця серпня 1945 р. [10, с.43]. На території “республіки” ворожі осередки існували тільки в Перемишлі, селах Пикуличі й Бірча, але зібрані там військові сили й загони поліції навіть не з'являлися в українських селах.

Звичайно, що активні дії українських повстанців на територіях так званого Закерзоння були особливо небезпечні з огляду на географію. Адже вогнище боротьби зачіпало три країни: Польщу, де, власне, і зосереджувалося, СРСР (Закарпаття – хоч тут

повстанський рух ще був досить малоактивний) і Чехословаччину, де позиції Москви були дуже слабкими. Саме тому в посиленні повстанського руху на своїх територіях не була зацікавлена не тільки Москва, але й уряди Варшави та Праги, розуміючи, що через терени Закерзоння українські повстанці намагалися впливати не лише на ситуацію в Польщі та Чехословаччині, але й використовували їх як “вікно в Європу”, інформуючи світ про ситуацію в Україні та визвольний рух. Саме це спонукало СРСР, Польщу та Чехословаччину до спільної боротьби з УПА [2, с.194–195].

У цей час закінчилася добровільна репатріація. Навесні 1947 р. на Закерзоння прибув відомий польський воєначальник К.Сверчевський, щоб вивчити ситуацію на місці й розробити новий план дій проти УПА. Однак 28 березня 1947 р. на шосе між Балигородом і Тісною в бою з українськими повстанцями під командуванням Хріна польський генерал загинув [13]. Через два місяці 7 травня 1947 р. у Варшаві було підписано договір про спільні дії Польщі, Чехословаччини та СРСР проти УПА. Хоч, за твердженням польських істориків А.Щесняка та В.Шоти, початки антиповстанської співпраці припадають на другу половину 1944 р. і першу половину 1945 р. (обмін інформацією і встановлення спільних операційних планів, інформування відділів Червоної Армії про перехід “банд”, у разі потреби переходити кордон на 10 км углиб Польщі, блокування польсько-радянського кордону тощо). У рамках домовленостей була проведена низка спільних акцій проти УПА [7, с.21].

Аналогічна співпраця налагоджується між Чехословаччиною і СРСР. Поштовхом до цього послужив рейд сотень УПА на територію Словаччини в серпні-вересні 1945 р. Станом на квітень 1946 р. було досить докладно опрацьовано умови чехословацько-радянської співпраці в боротьбі з УПА. Проте, як указує чеський історик Я.Фіала, ця співпраця для першої сторони виглядала малокорисною. Причиною було те, що радянську сторону представляли прикордонники Закарпатського округу, де український визвольний рух був слаборозвинений, а отже, інформацією про його тактику, структуру, чисельність вони не володіли. Усі необхідні для ефективної організації протиповстанської боротьби відомості чехи отримували після налагодження співпраці з поляками [12]. Зацікавленість у спільній боротьбі проти українських повстанців була двостороння. Одні намагались отримати більше інформації та методів боротьби з УПА, інші – ліквідувати повстанські відділи, надаючи їм змоги уникнути удару, відступивши до сусідньої Словаччини.

Однак, не зважаючи на спільні польсько-чехословацькі зусилля, на територію Словаччини пробилися в червні 1947 р. три сильних сотні УПА під командою Романа Гробельського (“Бродич”), Михайла Дуди (“Громенко”), Володимира Щигельського (“Бурлака”), які намагались пробитися до Німеччини.

Примусове вивезення українського населення під час операції “Вісла” в Південну Пруссію та Сілезію з метою остаточного виселення чверті мільйона українців, які ще залишилися на Закерзонні, позбавило збройну боротьбу УПА основної мети й зробило її безперспективною. Для проведення акції “Вісла” було створено оперативну групу, що налічувала понад 20 тисяч солдат й офіцерів. Улітку 1947 року впродовж трьох місяців польські військові сили примусово переселили понад 140 тисяч етнічних українців, непокірних 1335 осіб полонили й знищили. Більшість переселенців пройшла через спеціальні табори, де над ними чинили допити й знущання. Їхнє майно було конфісковано, землі й житло відібрано, а декретом уряду Польщі 1949 року було заборонено повернення на батьківські землі [13]. Розгорнулась офіційна пропагандистська кампанія зі звинувачення етнічних українців в організації масових розправ із поляками. Їм інкримінували зв'язки з гітлерівцями, ОУН та УПА. Усе це поглибило взаємну недовіру, неприязні стосунки між поляками й українцями [1, с.58].

Через деякий час уся Лемківщина, Ярославщина перетворились у безлюдну пустелю: усе цивільне населення цього регіону було виселене. Відділи УПА чинили

мужній опір, та їхнє становище ставало надзвичайно важким не лише з причин величезного скупчення тут ворожих сил, але й з огляду забезпечення УПА продовольством. Тому головнокомандувач УПА Роман Шухевич вирішив припинити боротьбу на Закерзонні [14].

Загалом, до кінця 1947 р. повстанські відділи на теренах Польщі та Чехословаччини вдалося розбити, залучивши великі сили. І тим не менше, для остаточної ліквідації УПА ці держави повинні були об'єднатися, долучивши ще й сили СРСР.

Таким чином, збройна боротьба УПА по всій території Закерзоння припинилася тому, що була перевага збройних сил ворога, і в першу чергу через те, що не стало широких народних мас, які підтримували цю боротьбу й брали в ній участь.

Так закінчилася героїчна епопея на Закерзонні, однак УПА – це своєрідний феномен у світовій історії, діяльність якої цілком вписується в рамки загальносвітового явища боротьби народів за свободу та державність. І саме в цьому контексті боротьби поневолених націй розглядало свою діяльність керівництво українського визвольного руху, про що яскраво свідчить його головне гасло: “Свобода народам! Свобода людині”.

З погляду української історії, УПА стала найвищою фазою розвитку українського національно-визвольного руху ХХ століття і дала поштовх для розвитку наступних етапів визвольного руху – дисидентського 1960–1980-х років, масового національно-демократичного кінця 1980-х років і, зрештою, завершальної події в цьому процесі – Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року.

1. Васильєва Л. Д. Українська діаспора у Польщі / Л. Д. Васильєва // Український історичний журнал. – 1992. – № 10–11. – С. 54–62.
2. Загайкевич Б. Перемишль західний бастион України : збірник документів до історії Перемишля і Перемиської землі / Б. Загайкевич. – Нью-Йорк ; Філадельфія, 1961. – 438 с.
3. Макар Ю. Політика ПОРП і органів влади щодо національних меншин Польщі після Другої світової війни / Ю. Макар // Питання нової та новітньої історії країн Північної Америки. – 1993. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 157–168.
4. Мірчук П. Роман Шухевич (Генерал Тарас Чупринка) – Командир армії безсмертних / П. Мірчук. – Нью-Йорк ; Торонто ; Лондон, 1970. – 266 с.
5. Мірчук П. Українська повстанська армія 1942–1952 : документи і матеріали / П. Мірчук. – Львів, 1991. – 448 с.
6. Сергійчук В. Становище і доля українців у Генеральному губернаторстві (без Галичини) в роки німецької окупації / В. Сергійчук // Україна-Польща: важкі питання : матеріали IV міжнар. семінару [“Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”], (Варшава, 8–10 жовт. 1998 р.) / відп. ред. М. Кучерепа. – Варшава, 1999. – Т. 4. – С. 166–184.
7. Терещук П. Роздуми над однією книжкою. Дивовижний “ребус” польських фальсифікаторів / П. Терещук. – Торонто ; Нью-Йорк, 1979. – 134 с.
8. Трухан М. Українці в Польщі після Другої світової війни 1944–1984 / М. Трухан. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1990. – Т. 208. – 404 с.
9. Українці в світі : довідник. – К., 2005. – 142 с.
10. Українська Повстанська Армія. Збірка документів за 1942–1950 рр.– Видання Закордонних частин Організації Українських Націоналістів, 1957. – Ч. 1. – 451 с.
11. Szesniak A. Droga do nikd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce / A. Szesniak, W. Szota. – Warszawa, 1973. – 218 с.
12. <http://zik.com/ua/ua/128291>.
13. <http://www.cdvr.org.ua/uvr.php?nomer=5/roz=7>.
14. <http://forum.ottawa-litopys.org/documents/doc0701>.

In the article the question of the Ukrainian national-liberation movement of the end of 1940-s is revealed. The author gives the characteristics of the actions of Ukrainian rebellions on the ethnic Ukrainian lands, which became the part of Poland.

Key words: *the Ukrainian national-liberation movement, the URA, the ethnic Ukrainians of Poland.*